

ADALÉKOK SOCINUS FAUSTUS TEOLÓGIÁJA JOBB MEGISMERÉSÉHEZ

Socinus Faustus *De Jesu Christo Servatore*¹ c. műve szerzőjének legeredetibb hozzájárulása a rendszeres teológiához. Helyes értelmezése igen fontos a radikális reformációnak a konzervatív reformáció különböző ágaival való kapcsolatára nézve.

Ez a jelentős teológiai munka, melyet Socinus 1578. július 12-én² fejezett be, a Couvet Jakab³, párizsi hugenotta lelkésszel folytatott vitából ered. Éveken át bár kéziratban forgott közkézen, mégis igen befolyásos munkának számított. 1592-ben, a szerző tudta és engedélye nélkül, egy ismeretlen személy a kéziratot munkából szemelvényeket publikált *Quaenam sit ea in Christum fides qua iustificamur*⁴ címen. Barátai sürgetésére Socinus végül is beleegyezett művének kiadásába, mely *De Jesu Christo Servatore* címen jelent meg 1594-ben.

A könyv négy részből áll. Az első Socinus feleletét tartalmazza Couvet bibliai érveire⁵. A második az ellenfél szentírástértelezésének cáfolata⁶. A harmadik vitatja a hugenotta lelkész felfogását, mely szerint Jézus Krisztus halálával elégtételt szolgáltatott Istennek bűneinkért, illetve Isten igazságosságáért⁷. A negyedik rész Couvet érveit tárgyalja a Krisztus igazságosságáról és a Krisztusban való hit általi elégtételről szóló protestáns tanokkal kapcsolatban⁸. Socinus mindkét tant ellenezte, de az egyházra nézve Krisztus igazságosságának tanát veszedelmesebbnek tartotta, mint a Krisztus helyettes elégtételéről szóló tanítást⁹. Couvet érveivel szemben a szentírásnak a hit általi megigazulásra vonatkozó tanítását állítja a saját értelmezése szerint¹⁰.

Teológiai szempontból a könyv harmadik részét szokták kiemelni. Teológusok¹¹ egész sora, mint pl. R. S. Frank, O. Fock, A. Harnack, P. Lecler, G. Pioli, L. W. Grensted, S. Cave, E. M. Wilbur, D. Cantimori, G. H. Williams a harmadik részből kiemelik Socinus bírálatát a helyettes elégtétel és a kiengesztelődés tanáról; ezt tartják a munka legértékesebb részének, ennek szemszögéből kell vizsgálni a könyv egész tartalmát. Ezen az alapon Socinus és a socinianizmus teológiáját racionalistának és moralistának nevezik. Egyesek azt is állítják, hogy a socinianizmus tulajdonképpen a katolikus humanizmus terméke, mely az érdemszerző cselekedetek és igazságosság középkori felfogását emeli ki.

A könyv középpontja azonban a negyedik rész, mivel ez foglalkozik a Krisztusban való üdvözítő hit és a keresztény élet természete socinusi tanítással; a könyv többi része mindennek csak előkészítését szolgálja.

Socinus maga is kiemelte a negyedik rész központiségét¹², mely összefüggő egységet ad a munkának és igazolja, hogy a *De Jesu Christo Servatore* teológiailag nem negatív és kritikai, hanem pozitív és alkotó szellemű. Ez a felfogás döntő fontosságú a socinianus mozgalom történelmi értelmezésénél¹³.

A könyv negyedik része Socinus teológiájának krisztocentrikus jellegét mutatja, és kiemeli a hitnek mint a Krisztusban való bizalomnak fontosságát, valamint a bűnbánatból és engedelmességből álló keresztény életet. Az üdvözítő hit Isten munkája az emberben, ez az alap; az érdemnek nincs helye Socinus teológiájában¹⁴.

A későbbi szocinianizmusról valóban lehet állítani, hogy racionalista és moralista volt. A *Rákovi káté* szerint ugyanis a hit nem egyéb, mint bizonyos vallási tanítások elfogadása és az isteni parancsolatoknak való engedelmesség¹⁵. Socinus teológiai felfogását azonban nem lehet azonosítani a *Rákovi káté* tanításával. Az üdvözítő hitről való felfogása közelebb viszi őt a konzervatív reformációhoz, mint azt sok teológus hajlandó elismerni. Socinus azt tanítja, hogy a Krisztusban való üdvözítő hit nem emberi munka, hanem mint kegyelem Isten kezdeményezéseként jön az emberhez. A hit mint bizalom (fiducia) megelőzi az ember értelmi hozzájárulását (assensus).

A keresztény élet Socinus szerint magában foglalja a bűnbánatot és az engedelmisséget. A Krisztusban való hit azonban megelőzi a bűnbánatot, mely viszont a bűnbocsánat előfeltétele. A bűnbánat kegyelemből jön, az isteni törvények az emberek értelmébe és szívébe való beírása következtében Krisztus által, aki az „Új Szövetség“ közbenjárója. Socinus világosan kifejti, hogy a bűnbánat nem a természetes ember hatalmában álló lehetőség¹⁶.

A bűnbocsánat mint a kegyelem befolyásának eredménye magában foglalja a bűn komolyságának tudatát és Isten bocsánatának nagyságát. A bűnbánat vezet az ember életének megjavítására irányuló komoly törekvéshez. Az engedelmisség az ember részéről jövő örömteljes felelet, mellyel nem jár semmi érdem. Socinus szerint az engedelmisséget úgy tekinthetjük, mint a hit gyümölcsét. De ez nem azonos a katolikus fides formatával, mely szerint a hit egy megadott forma, melyet természetfeletti tulajdonságok töltenek ki.

Socinus tanítja, hogy a hitet az engedelmisség tökéletesíti, de csak emberi szempontból. Isten szempontjából egy ember sem lehet cselekedetei által igazságos vagy megigazult. Az ember teljes bizalommal kell hogy legyen Isten üdvözítő jóakarata iránt. Akiben megvan ez a bizalom, az törekszik Isten akaratát cselekedni. Socinus szerint a jócselekedetek általi megigazulásra irányuló minden törekvés tulajdonképpen csak egy változata a hit általi üdvözülésnek.

Socinus teológiája nem tekinthető a katolikus humanizmus egyik formájának, mert nem emeli ki a jócselekedetek üdvözítő voltát. Tanítása közelebb áll a kegyelemből hit általi megigazulás protestáns felfogáshoz.

A *De Jesu Christo Servatoréről* szóló tanulmányom összefoglalásában megjegyeztem, hogy a *Rákovi káté* 1609- és 1666-i kiadásában, vala-

mint Johannes Völkel *De vera religione* c. művében mind kihagyták Socinus gondos megkülönböztetését arra nézve, hogy az üdvösség kezdeményezése Istentől van, hogy az ember sohasem üdvözülhet cselekedetei által, és hogy az üdvözítő hit megkülönböztetendő az engedelmességtől, mivel az engedelmesség a hit gyümölcse és nem a hit része¹⁷.

Socinus teológiájával kapcsolatban alapvető kérdések állnak fenn, melyek még feleletre várnak. Egyik ilyen kérdés teológiájának eredete Pirnát Antal *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren*¹⁸ c. munkájában azt állítja, hogy a szocinianizmus elemei megtalálhatók Palaeologus Jakab és Sommer János munkáiban, akik szoros kapcsolatban voltak az erdélyi unitárizmussal. Socinus is tőlük vette teológiai eszméit, irodalmi és egyházi tevékenysége pedig csak 1579 után bontakozott ki, miután Lengyelországba ment. Beigazolást nyert¹⁹ azonban, hogy bár Socinus egyházi tevékenységének helye Lengyelország volt, irodalmi munkássága megelőzte erdélyi látogatását. Erre utal két alapvető teológiai munkája: *Explicatio primi partis primi capituli Ioannis* (1567—68) és *De Jesu Christo Servatore* (1577—78). Teológiai felfogásában független volt az erdélyi unitáriusoktól. Még nem világos, hogy teológiájának gyökerei milyen mértékben kereshetők az ő eredeti itáliai antitrinitárius környezetében és mennyiben a bázeli tapasztalataiban (beleértve Socinus Laelius iratainak befolyását is)²⁰.

Egy másik alapvető probléma Socinus teológiai helyzete a reformáción belül. Zbigniew Ogonowski kimutatta nekem Ludwik Chmaj *Socinus életrajza* alapján, hogy Socinus munkáiban mind a pelágiánus, mind az evangélikus felfogás megtalálható. Teológiai felfogása úgy is értelmezhető, hogy a vallás lényegében egy erkölcsi rendszer, erkölcsi tanítás; eszerint a Krisztusban való hit és az isteni parancsolatoknak való engedelmesség az ember szabad akaratából származik; az ember úgy is betöltheti Isten akaratát, ha saját emberi képességeire támaszkodik; mind a hit, mind a jó cselekedetek az ember szabad akaratától függnék²¹. Mindez sok tekintetben pelágiánus felfogás. De úgy is lehet Socinust értelmezni, mint aki azt tanítja, hogy a vallás lényegében nem más, mint Istenben való bizalom a megváltásért; a hit Isten ajándéka; az engedelmesség a hitből folyik és a bűnbánat Isten kegyelmétől függő emberi lehetőség²². Ez a felfogás viszont evangélikus álláspontra utal.

Lehetséges, hogy Socinus teológiai felfogásában fejlődés volt, az evangélikus állásponttól a pelágiánus felé. Ez is megoldásra váró alapos tanulmányozást igénylő kérdés.

Socinus teológiájának tudományos vizsgálata azt mutatja, hogy valószínűleg meg kell változtatnunk a róla alkotott eddigi felfogásunkat a reformációban betöltött szerepéről. Ez pedig nem könnyű dolog. Nem könnyű egy teológusnak vagy bárkinek Socinust új megvilágításban látni. A helyes ismeret és látás érdekében félre kell tennünk múltbeli felfogásunkat, és meg kell próbálnunk elfogulatlanul megérteni azt, amit Socinus tanított és teológiai értelemben el akart érni. Socinus tudományos és korszerű ismertetése történetteológiai szempontból — egyház-történetírásunk egyik legnagyobb feladata.

JOHN C. GODBEY

Fordította dr. Lőrinczy Géza

JEGYZETEK

A fenti dolgozat a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet hallgatói előtt 1974. V. 16—17. napjain tartott két előadás összevont anyagát tartalmazza. Az előadás angol nyelven hangzott el. A szerző, John C. Godbey, a Meadville Lombard Theological School, Chicago, egyháztörténelmi tanszékének professzora.

¹ *De Jesu Christo Servatore, Hoc Est, Cur et qua ratione Iesus Christus noster servatore sit, Fausti Socini Senensis Disputatio. Quam annos ab hinc circiter decem et septem scripsit, respondens Jacobo Coveto Parisiensi, Euangelico, ut vocant, Ministro; cuius scriptum ordine, suis locis, per partes digestum, in ea habetur.* [n.p.] Typis Alexii Rodecii, Anno M.D. XCIV.

² Faust Socyn. Listy, ed., Ludwik Chmaj, Biblioteka Pisarzy Reformacyjnych, no. 2 (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959), 1:48, 311. [L[ech] S [zczucki], „List Fausta Socyna z 1577 roku (Addendum do »Listów«)“ *Odrodzenie i Reformacja* 6 (1961): 227—30.

³ Eugène et Émile Haag, *La France Protestante*, 2nd ed., ed., Henri Bordier, vol. 4 (Paris: Librairie Fischbacher, 1884), cols. 763—71.

⁴ Lech Szczucki, *Marcin Czechowicz (1532—1613). Studium z dziejów antytrynitaryzmu polskiego XVI wieku* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964), 298, fn. 73.

⁵ Faustus Socinus, „De Jesu Christo Servatore“, *Fausti Socini Senensis Opera Omnia in Duos Tomos distincta* vol. 1 et 2 of *Bibliotheca Fratrum Polonorum qui Unitarii Appellantur* ... 2:115—40.

⁶ *Ibid.* 140—86.

⁷ *Ibid.* 186—213.

⁸ *Ibid.* 213—46.

⁹ *Ibid.* 229 (IV. rész, 8 fejezet).

¹⁰ *Ibid.* 235—40 (IV. rész, 11—12. fejezet).

¹¹ Robert S. Franks, *A History of the Doctrine of the Work of Christ*, 2 vols. (New York: Hodder and Stoughton [1918], 2:15—26.

Otto Fock, *Der Socinianismus nach seiner Stellung in der Gesamtentwicklung des christlichen Geistes, nach seinem historischen Verlauf und nach seinem Lehrbegriff dargestellt*, 2 vols. (Kiel: Carl Schroder und Comp., 1847), 1:164, 2:680—82.

Adolph Harnack, *History of Dogma*, trans. from the third German edition by Neil Buchanan, 7 vols. (Boston: Little Brown et Co., 1895—1900), 7:120, 138—39.

Paul Lecler, *Fauste Socin. Biographie et Critique*. These Présentée À La Faculté De Théologie De L'Université De Geneve Pour Obtenir Le Grade De Bachelier En Théologie (Geneve: Imprimerie Charles Schuchardt, 1885), 83, 117.

Giovanni Pioli, *Fausto Socino, Vita—Opere—Fortuna* (Modena: Guanda, 1952), 155—65.

[Laurence] William] Grensted, *A Short History of the Doctrine of the Atonement* (Manchester: Manchester University Press, 1920), 283—87.

Sydney Cave, *The Doctrine of the Work of Christ* (London: University of London Press, 1937) 169—76.

Earl Morse Wilbur, *A History of Unitarianism*, vol. 1, *Socinianism and Its Antecedents* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1947), 416.

Cantimori, *Italianische Haeretiker*, 345.

Williams, *Radical Reformation*, 752—56.

¹² Socinus, *Opera Omnia*, 2:213.

¹³ John Charles Godbey, *A Study of Faustus Socinus „De Jesu Christo Servatore“* (Ph. D. diss., University of Chicago, 1968), 399—470.

¹⁴ Socinus, *De Jesu Christo Servatore*, 2:242.

¹⁵ Vö. Willie Burger Van Wyk, *Die Versoeningsleer in die Rakouer Kategismus* (Ph. D. dissertation, Free University of Amsterdam, 1958; Kampen: J. H. Kok, 1958); és Paul Wrzecionko, „Die Theologie des Rakower Katechismus“, *Kirche in Osten* 6 (1963): 73—116.

¹⁶ Socinus, *De Jesu Christo Servatore*, 2:191. Godbey i.m. 449—50.

¹⁷ Godbey, i.m. 462—70.

¹⁸ Antal Pirnát, *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 15—16.

¹⁹ Zbigniew Ogonowski, *Socynianizm a Oswiecenie. Studia nad mysla filozoficzno-religijna arian w Polsce XVII wieku* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe), 360—63.

²⁰ Lech Szczucki, „La Prima Edizione Dell' »Explicatio« di Fausto Šozzini“, *Rinascimento* 18 (1967), 319—27.

²¹ Chmaj, *Faust Socyn*, 396, 306. Faustus Socinus, „Septem Theses De Causa Et Fundamento In Ipso Homine Eius Fidei In Deum, Qua Hominem Iustificari Sacrae Literae Testantur“, lásd a *Per La Storia Degli Eretici Italiani Del Secolo XVI in Europa* c. művet, 236—37.

Socinus, *Opera Omnia* I: 625—26.

²² Chmaj, i.m. 294, 306.

A BRASSÓI UNITÁRIUSOK TEMPLOMÉPÍTŐ KORSZAKA

Lelkésze hűtlensége miatt 1914-ben egyházi vezető és vagyon nélkül maradt az alig négy esztendőes brassói egyházközség. Az elherdált szép vagyonból a közös felelősség miatt ártatlanul tönkrement gondnok házának eladása után mindössze 5000 korona térült vissza, valamint egy 7000 koronára szóló bekebelezés az eladott házára. Az egyházközség tapasztalatlan vezetői jó befektetésnek vélték, ha ez utóbbi évi négy és fél százalékos kamat mellett a vevő kezén marad, s még a kitört világháború sem tudta őket jobb belátásra bírni. Így ez az összeg később csaknem teljesen elértéktelenedett.

Ez időben a lelkész nélkül maradt kis gyülekezet lelkes vezetője a gondnok Vernes István dr., kinek évi jelentéséből idézzük az alábbi jellemző sorokat:

— Régi igazság, hogy a baj összébb hozza a bajba jutott embereket. Ezt az igazságot tapasztaltam a lefolyt év folyamán. Egyházközségünk ügyei iránt soha fokozottabb nem volt az érdeklődés, a bajok elhárítására és az egyházközség fennmaradásának biztosítására soha nem volt nagyobb a törekvés.

A háború első esztendeje azonban sajnos csak a törekvések jegyében zajlott le, mert sok kereső, munkabíró egyháztagot elvittek katonának. Az egyházközség vezetősége pedig a volt lelkész körüli botrányt tompítani, palástolni szeretne volna. 1915-re az a kellemetlen fordulat következett be, hogy buzgó gondnokát hivatalból Kézdivásárhelyre helyezték át, s így az egyházközség addigi lelkes vezetői, Vernes István dr. és Killyéni Endre s az akkor bekapcsolódott Sükösd Zsigmond dr. mind csak távolról érdeklődhettek és intézkedhettek a brassói unitárius egyházközség dolgaiban.

Ebben a nehéz helyzetben két beszolgáló lelkész végezte az itteni egyházi teendőket. Kovács Lajos köri jegyző, nagyajtai, és Vaska Béla kökösi lelkész bejártak Brassóba istentiszteletet tartani és vallásoktatást végezni. A brassóiak többször is sürgették Ferencz József püspöknél a lelkészi állás betöltését, a főhatóság azonban a háború gyors befejezését remélve, nem akart elhamarkodva intézkedni.

A helybeli világi vezetők, élükön Albertfy Sándor építkezési vállalkozóval, éppen ebben az időben szerettek volna ingatlant szerezni a kis egyházközségnek. Így tárgyalást kezdtek az egy holdnyi területen fekvő Cenk alatti gépgyár felhagyott maradványainak megvételére, majd ké-